

DEN DANSKE KIRKES HISTORIE FULDFØRT

Af Roar Skovmand

I anledning af fuldendelsen af »Den danske kirkes historie« giver professor, dr. phil. Roar Skovmand en samlet vurdering af værket. Endvidere gøres bindene II, III og især VIII til genstand for en nærmere omtale, da det ikke tidligere er sket i dette tidsskrift.

Seksten år er der gået mellem første bind af Den danske Kirkes Historie og det ottende og sidste bind, som udkom i efteråret 1966. Da subscriptionsindbydelsen til værket blev udsendt af Gyldendals Forlag i 1950, regnede værket daværende redaktører, Hal Koch og Bjørn Kornerup, med, at værket med ét bind om året kunne afsluttes i løbet af otte år; det sidste bind skulle omfatte Mellemkrigstiden. Der kom til at gå dobbelt så mange år. Prisen pr. bind er vokset til det dobbelte fra første til sidste bind. Begge værket redaktører er døde i alt for tidlig alder, og det er professorerne Niels Knud Andersens og P. G. Lindhardts navne, der står på redaktørpladsen i de to sidst udkomne bind. Men hovedlinjen i værket har trolig fulgt den oprindelige plan og er videreført, således at over hundrede sider er tildelt krigs- og efterkrigstiden. Professor Lindhardts fremstilling af denne periode afsluttes med omtale af pjecen »Kirkens Ja og Nej« og Bodil Kochs strukturkommission fra 1964. Den forsinkelse, der har fundet sted med udgivelsen, er rigelig opvejet ved den tidsgevinst, der består i, at værket er ført så nær op til nutiden som vel muligt.

I forordet til værket fra 1950 anførte dets første redaktører, at der da var gået hundrede år, siden Ludvig Helveg begyndte at udgive sin danske kirkehistorie. Den forelå afsluttet i 1870. Siden Helvegs tid var der ikke kommet nogen stor samlet fremstilling af den danske kirkes historie, mens Danmarkshistorien i øvrigt var blevet behandlet i de to følgende slægtled i flere stort anlagte værker, ved århundredskiftet »Danmarks Riges Historie«, efter første verdenskrig Erik Arups uafsluttede Danmarkshistorie og endelig Schultz' Danmarkshistorie. »Inden for Studiet af Landets verdslige Historie har der saaledes været et lykkeligt Samspil mellem Enkeltundersøgelser og samlede Fremstillinger, mellem kritisk Analyse og skabende Syntese.« Et tilsvarende samspil savnedes for kirkehistoriens vedkommende; de mange kritiske og dygtige enkeltundersøgelser var ikke føjet ind i den samlede fremstillings helhed. På denne baggrund hævdede redaktørerne – der selv begge var mestre i »enkeltundersøgelser« – at

der nu måtte skabes en tidssvarende syntese, en samlende fremstilling af den danske kirkes historie. For videnskabsmændene kunne den virke som en spore til fornyet forskning, og historisk interesserede læsere kunne her mødes »med den særdeles værdifulde og interessante Del af det danske Folks Liv, som hører ind under Kirken«.

Når man med disse linjer fra værkets forord i mindet betragter den afsluttede kirkehistorie, må man sige, at værket holder mere, end det fra starten har lovet. Det handler sandelig om meget mere end den del af det danske folks liv, »som hører ind under kirken«.

Allerede i Kirkehistoriens første bind, skrevet af Hal Koch selv, træder sammenhængen mellem den kirkelige udvikling og den almindelige samfundstilstand og -udvikling stærkt frem. Der råder en passende balance mellem »åndelige« og »materielle« kræfter, og vurderingen af personer og forhold er beslægtet med den, man har mødt hos de banebrydende »verdslige« rigshistorikere *Lauritz Weibull* og *Erik Arup*, kun mere nuanceret end hos dem. Det bind af værket, som her er omtalt, slutter ved 1241 (anmeldt Jyske Samlinger, ny rk. I, s. 236 f.). I denne periode, fra religionsskiftet til *Valdemar Sejrs* død, må der næsten sættes lighedstegn mellem Kirkehistorie og Danmarkshistorie.

Værkets andet og tredje bind, der udkom 1962 og 1965, er ikke tidligere omtalt i dette tidsskrift. Andet bind (316 sider), der behandler senmiddelalderen fra 1241 til 1448 er – bortset fra et afsluttende kapitel om Kirkebygninger og kirkekunst, som skyldes *Erik Horskjær* – skrevet af professor *Niels Knud Andersen*. Ligesom Hal Kochs indgående studier over »den begyndende højmiddelalder« dannede en solid grundvold under værkets første bind, har også andet bind sin ballast i forfatterens egne specialstudier, især den kirkeretshistoriske undersøgelse om ærkebiskop *Jens Grand*. Man mærker overalt i denne sobre fremstilling fortroligheden med senmiddelalderens tankegang og indstilling. Den harmoni mellem kirke- og kongemagt, som toner gennem den berømte fortale til Jyske Lov fra 1241, blev efter *Valdemar Sejrs* død samme år snart afløst af skærende misklange. Om »Kampen mellem Kirke og Konge« handler de første hundrede sider i andet bind. For kirken står i tiden indtil 1325 så stærke og stejle skikkelser vagt som ærkebisperne *Jakob Erlandsen*, *Jens Grand* og *Esgar Juul*. De kæmpede for kirkeretten og kirkens selvstændighed og imod det nationale kongedømme, og de sejrede, dog mere på papiret – eller håndfæstningernes pergament – end i virkeligheden. Da det kom til stykket, savnede de ydre magtmidler til at fastholde deres krav. For *Jakob Erlandsens* vedkommende er en væsentlig enkeltunder-

søgelse kommet frem efter Niels Knud Andersens samlede fremstilling. *Niels Skyum-Nielsens* fængslende disputats »Kirkekampen i Danmark 1241–1290« – med dens klarlæggelse af kampens art og spillets regler på europæisk baggrund – er først udkommet få måneder efter Niels Knud Andersens fremstilling.

Værkets andet hovedafsnit har titlen »Begyndende Statskirkedannelse«. Da kongemagten styrkedes under Valdemar Atterdag og hans efterfølger, svækkedes de hjemlige kirkelederes indflydelse. De blev i stigende grad afhængige af kongerne, der med alle midler forstod at drage pavehoffet over på deres side.

Udviklingen under kongerne *Christiern I* og *Hans* (1448–1513), som indleder Kirkehistoriens tredje bind (på i alt 433 sider), er også behandlet af Niels Knud Andersen (på knap hundrede sider). Under de første oldenborgske konger blev linjen fra Valdemar Atterdag og hans efterfølger genoptaget. Statsmagtens greb om kirken blev stadig fastere og strammere. Den middelalderlige kirkes krav om at danne en stat i staten blev aldrig opfyldt.

I Kirkehistoriens tredje bind har *P. G. Lindhardt* behandlet Reformationstiden fra 1513 til 1536. Professor Lindhardt har ellers skrevet mest om de tre sidste århundreders kirkehistorie, men også i denne periode er han på hjemmebane. Stilen er kort og knap, dommene skarpe. Men samtidig er undersøgelsen analytisk og indtrængende.

Den skildring, professor Lindhardt på knap hundrede sider har givet af det religiøse liv i senmiddelalderen, som indledning til fremstilling af reformationstiden, er en kulturhistorisk studie af usædvanlig høj værdi. Her gøres rede for verdensbilledet (efter »Lucidarius«, den yngre middelalders klassiske skolebog), for »de hellige handlinger« og gudstjenestens enkelte led (med lovlig mange uoversatte latinske gloser), for »det hellige liv« og helgeners vrimmel. Lindhardts afsnit om det religiøse liv i senmiddelalderen må fremhæves som noget af det lodigste og fornemste i hele Kirkehistorien. Hans andel i dette værk er omfattende og udgør i alt over tusinde sider, vel over en tredjedel af det samlede sidetal og mere end nogen anden forfatter har skrevet (Hal Koch kommer nærmest efter ham), men intetsteds når han højere i kvalitet end i dette afsnit.

I de tre følgende afsnit behandles reformationens forløb under titlerne »Optakten« (1513–23), »Gennembruddet« (1523–30) og »Afgørelsen« (1530–36). Der gøres rede for den politiske, sociale og religiøse situation med mange citater fra *Poul Helgesen*, reformkatolikken, der efterhånden blev en så hadefuld modstander af de lutherske »kættere«. Man aner, at

forfatteren føler sig nok så tiltrukket af hans temperament som af mangel lutheraners, og det er utvivlsomt sundt for eftertiden at lytte til en så begavet talsmand for den tabende part. Det taler til tidens ære, at der i tiden før 1536 kunne udfolde sig en så aldeles åben og dristig offentlig drøftelse om alle tidens spørgsmål, noget som vi ellers ikke genfinder i det danske samfund før i trykkefrihedens tidsalder.

Det skyldes dog ikke denne drøftelse, at reformationen sejrede. Den katolske kirke faldt, siger Lindhardt, »og dens fald var stort og brat, fordi den var *ormstukken helt igennem*, en forsørgelsesanstalt for de i forvejen besiddende. I Danmark har reformationen ikke »afskaffet« katolicismen; den havde godt og grundigt afskaffet sig selv forinden«.

Sådan skriver Lindhardt, når han skriver bedst. Der er en påfaldende forskel på stilen og tonen i Niels Knud Andersens fremstilling og Lindhardts. Begge har skrevet her i samme bind, den ene roligt og værdigt afbalanceret, med gammeldags »store bogstaver«, helt uden pegepind, – der er ingen kursiveringer eller udråbstegn i hans afsnit. Lindhardt nægter sig intet i så henseende, hans fremstilling er rigt facetteret, men han er aldrig kedelig, og han mister aldrig overblikket trods et mylder af detaljer.

Bispernes fængsling 1536 omtaler Lindhardt med vendinger så aktuelle, at de næsten passer på det græske statskup 1967. Handlingen karakteriseres som »et *groft diktatorisk overgreb*, en ubestridelig plet på hele reformationen«. Det efterfølgende stændermøde »forløb i *en atmosfære af diktatur*, og byen var spækket med militær. Der skulle ikke forhandles, blot tages til efterretning . . .«

Det føles egentlig ikke som noget stort spring at hoppe fra Lindhardts skildring af reformationstiden i Kirkehistoriens bind 3 til hans redegørelse for tiden 1901–1965 i det sidst udkomne bind 8 (383 sider). De mellem-liggende bind har tidligere været anmeldt i dette tidsskrift (IV i Jy. Saml. V, s. 324 f., V-VI i Jy. Saml. III, s. 199 ff., VII i Jy. Saml. IV, s. 325 ff.)

I 1955 udkom Lindhardts »Kirken igår og idag«, en fremstilling der nu i sin struktur og karakter kan betragtes som et forarbejde til Kirkehistoriens ottende bind. Men således var det ikke tænkt. I sine senere år ville Hal Koch selv have skrevet i Kirkehistorien om tiden efter 1914, men nåede inden sin død i 1963 kun at få skrevet en snes sider, som nu er blevet trykt i Kirkehistoriske Samlinger (7. rk. VI, s. 168 ff.). Lindhardt har i sit forord til Kirkehistoriens sidste bind udtalt, at »det har været vigtigt for mig, at bind VIII også kom til at fremtræde som hans

arbejde«. Således virker det dog ikke, og det skal ikke bebrejdes Lindhardt. Takket være hans forfatterskab har Hal Kochs indsats i dansk kirkeliv og samfundsliv fået den plads, som den fortjener, og som Hal Koch selv aldrig ville have kunnet blot antyde. At Lindhardts egen indsats, hans inspirerende og irriterende kraft som forsker og debattør i de sidste årtier er kommet til at stå i skyggen, er så en anden sag, som der ikke er noget at gøre ved.

Tidsmæssigt er perioden fra århundredskiftet til nu opdelt i tre afsnit, 1901–1920, 1920–1940 og 1940–1965, hvert fyldende godt hundrede sider. I tiden før og under første verdenskrig er hovedemnerne J. C. Christensens demokratiske kirkelovgivning, den liberale teologis gennembrud, den akademiske og folkelige liberalisme og de kirkelige retninger og bevægelser. Skildringen af mellemkrigstiden indledes atter med kirkelove, men domineres i øvrigt af tidehvervsbevægelsen, barthianismen, Oxford-bevægelsen og de gamle retningers krise eller »selvbesindelse«. I det sidste afsnit er vægten især lagt på den kirkepolitiske og teologiske udvikling.

I øvrigt rækker synsfeltet langt ud over det, som i snævrere forstand »hører ind under kirken«. Således får krigsårenes folkelige bevægelser og retsopgøret efter krigen en indgående behandling, som har værdi for alle historisk interesserede lærere. På et enkelt punkt (s. 266) har fremstillingen måttet korrigeres ved en senere af forlaget udsendt rettelse, beregnet til indklæbning i bogen. Det tidspres, som forfatteren har været udsat for, og den knappe plads, der har været tilmålt ham, har nok sine steder fristet til, at fremstillingen er blevet alt for knap og undertiden lidt misvisende. Til det sidste forhold bidrager en svaghed, som *Hal Koch* pegede på, da han i sin tid anmeldte »Kirken igår og idag« i *Politiken* (16/12 1955): »Det er en vanskelig ting at skrive samtidens historie, men ét krav synes det mig, at man kan stille: at historikeren i nogen grad søger at forstå også de fænomener, der er ham lidet sympatiske, ud fra deres egne forudsætninger, og at han derfor giver et billede af dem, som de pågældende mennesker dog i nogen måde selv kan anerkende. Dette krav er Lindhardt kun meget lidt lydhør overfor«. Et eksempel herpå er skildringen af *Olfert Ricard* og »Ricard-Epigonerne«, s. 98 ff., en skildring, der har fremkaldt protester. Her har polemikeren Lindhardt åbenbart taget magten fra historikeren. I hvert fald ét sted har Lindhardt ved benyttelsen af sine kilder taget andres polemiske indlæg for historisk sandhed. Det gælder fremstillingen s. 220 af den grundtvigske vennekreds, der bestod af *Anders Nørgaard*, *J. Th. Arnfred* og *Aage Møller*. Her anføres, at Arnfred af hensyn til Askov Højskoles og Bys trivsel svigtede

den grundtvigske »selvbesindelse«. Her har ensidig information forenklet og forgrovet sagen, så det virker ubehageligt på den læser, der har et nøjere kendskab til personer og forhold. Forfatteren har formodentlig afsluttet sin fremstilling, inden Arnfreds egen redegørelse i hans bog »Askov Højskole i Mands Minde« (s. 125 ff.) udkom i 1965.

S. 180 anfører Lindhardt som »Tidehvervs«-kredsens kirkehistorisk vigtigste opgave, at den skulle »knytte folkelige kontakter, så den rensende og nybyggende kunde sanere den borgerligt-religiøse augiasstald, vækkelserne og den teologiske liberalisme på alle måder havde gjort kirken til«. Det virker, som om Lindhardt her formulerer formålsparagrafen for sin egen kirkehistoriske indsats. Men med dette formål er man på kanten af kirkehistorikerens opgave. Den er bedre udtrykt af *Bjørn Kornerup*, en af værkets hovedmænd, citeret af Lindhardt s. 306: Det »historiebillede som kirkehistorikeren fremstiller må være således beskaffet, at enhver historiker kan acceptere det . . . han bør ikke se det som sin opgave at forsvare eller bekæmpe bestemte lærdomme eller systemer, men så forudsætningsløst som muligt at forstå det historiske hændelsesforløb og dets årsager. Kun ved at fastholde dette syn vil kirkehistorien kunne skaffe sig respekt som videnskab«.

Det må konstateres, at professor Lindhardt ikke altid holder sig disse gode videnskabelige principper for øje. Hans unoder er mange; hans fejl består på de punkter, hvor anmelderen kan kontrollere sagen, dog mere i tilbøjelighed til skematisering eller afklædning m. h. t. handlingsmotive, end i åbenbare unøjagtigheder, men det er synd, at disse pletter hos mange nemt fører til den antagelse, at professor Lindhardt ikke er en pålidelig forsker og ikke en uvildig dommer. Få humanistiske videnskabsmænd har i dette århundrede ydet væsentligere bidrag til dansk kirkehistorisk forskning; ingen har bedre end Lindhardt formået at kalde på folkelig interesse for dansk kirkehistorie.

Selvfølgelig må det bero på et skøn, hvad der i en sådan sammenhængende fremstilling tages med eller udelades. For anmelderen har det været en glæde, at kirkemusikken og *Thomas Laubs* reformerende indsats er behandlet udførligt og indsigtsfuldt. Det var dog ikke alle »præster, organister og menigheder«, der var hans modstandere; det gjaldt f. eks. ikke *Th. Skat Rørdam* og *Chr. Welding*, der begge banede vej for Laubs indsats. Det gjorde »Højskolebladet« også. – I betragtning af den omtale den moderne psykologi har fået i forbindelse med *Henry Ussings* forkyndelse i slutningen af bind VII, savnes en omtale af dette århundredes psykologi som forudsætning for kirkelig nyorientering. Hverken *Freud* eller *Jung* har fundet plads i registret. – I slutningen af værket savner man

en omtale af skoleloven 1958 og debatten om dens målsætning, men det kan forklares som beskedenhed fra Lindhardts side. Lindhardts egen tale om »det evige liv« på Askov 1952 er således gemt beskedent og anonymt nederst i et hjørne på side 317.

Af de næsten tre bind, som professor Lindhardt har skrevet til den store Kirkehistorie i løbet af forbavsende kort tid, er det sidste det bedste. Når det har givet *Chr. Bartholdy* anledning til at skrive en kronik med titlen »En studie i udråbstegn« (Kr. Dagbl. 29/10 1966), må det til Lindhardts forsvar anføres, at mængden af disse anstødssten er i aftagende set i forhold til det foregående bind. Det sidst udkomne bind er i det hele resultatet af et myreflittigt og samvittighedsfuldt forskerarbejde. Fremstillingen er også velskrevet, og den er rig på træfskud. Dens skildring af udviklingsforløbet virker som helhed overbevisende. Til sidst skal med tilslutning anføres, hvad en af bindets interesserede læsere har meddelt anmelderen: »For mig er det, som om der hele tiden har stået en skikkelse, en afdød men derved så meget mere inspirerende, ved siden af Lindhardt, mens han skrev: Hal Koch«.

Om det samlede værk »Den danske Kirkes Historie« skal afsluttende siges, at det står som et monument ikke blot over sit emne, men over sin egen tid. Når professor Lindhardt ikke har sagt det i sit sidste bind, må det siges her: Ingensinde har den danske kirkehistorie haft flittigere forskere og fornemmere fremstillere end i det sidste slægtled. De førende blandt vore kirkehistorikere og teologer har ikke blot hævdet sig inden for deres eget fag, men også i de lærdes lav, de har højnet de humanistiske videnskabers anseelse. Dertil må føjes, at de har haft overskud til at yde en folkelig indsats. Hal Koch var et strålende eksempel herpå, men han stod ikke alene. Selve værket om den danske kirkes historie er en sund og ædel frugt af denne dobbelte videnskabelige og folkelige indsats. Den er i det store og hele et ualmindelig sobert arbejde, præget af vilje til at forstå de store sammenhænge i kirkens historie som led i det danske folks liv.

Også fra forlagets side er værket en bedrift. Man mærker nok, at de udmærkede redaktører ikke har haft den hjælp, som f. eks. Politikens Danmarkshistorie har haft, til at sørge for, at de enkelte dele er blevet praktisk og ensartet udstyret med litteraturhenviisninger og andre hjælpemidler for læseren. Det afsluttende register bøder dog herpå. Retskrivningen er forskellig fra bind til bind, undertiden inden for det enkelte bind. Værket er rigt illustreret, men billedredaktionen har været noget ujævn. Der er adskillige overlapninger i teksten, og visse sider, f. eks.

Skånes, Sønderjyllands og Grønlands forhold, er i nogen grad forsømt. Men alt dette er underordnet i sammenligning med den indsats, der er ydet som helhed. At danske historikere i 1950'erne og 1960'erne har kunnet præstere to sådanne samlingsværker som Politikens Danmarks-historie og Gyldendals Kirkehistorie, begge med Hal Koch som redaktør, er virkelig en dåd, der tjener ophavsmændene til ære og oplysningen til gavn.